

РОЗДІЛ 8

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.9 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-10/130>

ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ

DOCTRINAL APPROACHES TO THE CHARACTERIZATION OF THE CRIMINAL

Балабан С.М., к.ю.н.,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Стаття присвячена розгляду питання наукового визначення поняття «особа злочинця», аналізування його кримінологічної характеристики. Автор статті також розбирається із місцем, особливостями, причинами та ознаками поняття «особа злочинця», й оглядає схожі, іноді співзвучні, проте не однакові терміни (зокрема «особа» та «особистість», «особа злочинця» та «злочинна особа», «особистість злочинця» та «особа, котрою було скоєно злочин»).

Вивчення особистості злочинця кримінологами реалізується аби виявляти й оцінювати ті її властивості та риси, котрими породжується злочинна поведінка, а також заради профілактики злочинності.

Автором звертається увага на те, що криміногенні якості особистості з'являються не на порожньому місці. Їх поява та подальший прояв це квінтесенція низки негативних факторів, зокрема таких, як умови та обставини дорослішання, процес виховання тощо.

В статті розкриті сфери, в яких розгляд питання особистості злочинця відіграє істотну практичну роль. Це зокрема статистичний аналіз злочинності за особами; встановлення причин й умов вчинення конкретних злочинів; проведення заходів попередження; при судовій діяльності під час призначення покарання; в оперативно-розшуковій діяльності, тощо.

Як підсумок визначено, що високий рівень злочинності постає сигналом для пошуків нових шляхів по розв'язанню проблем, що пов'язано із дослідженням особистості злочинця.

Особа злочинця є комплексом ознак психологічного й морального характеру, котрі так чи інакше типово характерні для людей, що вчинили злочинну діяльність певного виду. Іншим правопорушником не притаманна наявність даних особливостей й рис, а це означає, що їх не можна називати злочинною особистістю. Вони являють собою осіб, котрими було скоєно злочини. Взагалі злочинної особистості не існує. Бувають тільки злочинні особистості відповідного виду: корисливі, агресивні, «білокомірцеві» злочинні особистості. тощо. Вони відрізняються саме видом злочинної діяльності, котру вони реалізують. Особистість злочинця й особистість не злочинця відрізняється не окремими ознаками, а виключно їхнім комплексом.

Ключові слова: злочинець, особистість, особа, особистість злочинця, характеристика, кримінологія.

The article is devoted to the issue of the scientific definition of "personality of the criminal", the analysis of its criminological characteristics. The author of the article also analysis the place and features of the concept of "criminal personality", and considers consonant, but not the same terms (in particular, "person" and "personality", "personality of the criminal" and "criminal person", "personality of the criminal" and "The person who committed the crime").

The study of the personality of a criminal by criminologists is carried out in order to identify and evaluate those of its properties and traits that generate criminal behavior, as well as for the prevention of crime.

The author draws attention to the fact that the criminogenic qualities of a person do not appear from scratch. Their appearance and further development is a complex of a number of negative factors, such as the conditions and circumstances of growing up, the process of education, etc.

In the article it is revealed the areas in which consideration of the issue of the identity of the criminal plays a significant practical role. These are, in particular, statistical analysis of crime by persons; establishing the reasons and conditions for the commission of specific crimes; taking preventive measures; in judicial activity when sentencing; in operational-search activities and the like.

As a result, it is determined that the high level of crime is a signal for the search for new ways to solve the problems associated with the study of the personality of the criminal.

The personality of a criminal is a set of psychological and moral characteristics that are typical of people who have committed a certain type of criminal activity. Other offenders do not have these features and traits, which means that they cannot be called a criminal personality. They represent persons who have committed crimes. In general, there is no such thing as a criminal personality. There are only criminal personalities of the appropriate type: self-interested, aggressive, "white-collar" criminal personalities. etc. They differ precisely in the type of criminal activity they carry out. The personality of a criminal and the personality of a non-criminal do not differ by individual features, but only by their complex.

Key words: criminal, personality, person, personality of the criminal, characterization, criminology.

Однією з найскладніших, найбільш спірних кримінологічних задач є вирішення питання щодо особистості злочинця. Ні один кримінолог не зможе оминати проблему, що пов'язана із людиною, котра вчиняє злочин. Особистість злочинця – це завжди одне з центральних питань всіх кримінальних наук, а в першу чергу – кримінології. Тож, можна сміливо заявити, що особистість злочинця – це головна та найбільш важлива сходинка цілого механізму поведінки злочинного характеру, адже безпосередньо особистість постає носієм причин скоєння злочинів.

Аналізування питання особистості злочинця й характерних рис та ознак, що їй властиві, було, є і буде над актуальним в рамках кримінології, адже саме це питання

є головним джерелом надання можливості пізнання причин та умов злочинності, а отже і запропонування ефективних заходів для протидії їй.

Вивчення особистості злочинця кримінологами реалізується аби виявляти й оцінювати ті її властивості та риси, котрими породжується злочинна поведінка, а також заради профілактики злочинності. В цьому завданні проявляється найбільш тісний зв'язок трьох проблем кримінології:

- особистість злочинця;
- причини та механізм поведінки злочинного типу;
- профілактика злочинів.

При цьому особистість злочинця є основною, зважаючи на первинність її кримінологічних особливостей, що

являють собою джерело, суб'єктивну причину злочинних дій, через що саме вони, а не дії чи поведінка, мають бути об'єктом профілактичних зусиль [1, с. 79].

Українські та закордонні вчені приділяють багато уваги вивченню проблематики особистості злочинця. До питання про особу злочинця вагомий внесок було зроблено Ю. М. Антоняном, В. В. Василевичем, І. М. Данишиною, О. М. Джужою, А. І. Долговою, А. П. Закалюком, А. Ф. Зелінським, О. М. Литваком, О. М. Яковлевим та іншими. Разом із тим, повсякчас здійснююча розвиток наука кримінологія потребує певних узагальнень й вироблень нових критеріїв для визначення зазначеного поняття.

Високий рівень злочинності в Україні зумовлює потребу в подальшій науковій розробці даної проблематики. Відтак, до мети даної статті відносимо чітке дослідження питання наукового визначення поняття «особистість злочинця», аналізування його кримінологічної характеристики. Задля досягнення поставленої мети висунуто таке завдання – здійснити кримінологічну характеристику особистості злочинця, а також розібратися із місцем, особливостями та ознаками поняття «особистість злочинця», й оглянути схожі, іноді співзвучні, проте не однакої терміни.

Переходячи до дослідження питання особистості злочинця, перш за все варто зауважити, що криміногенні якості особистості з'являються не на порожньому місці. Їх поява та подальший прояв це квінтесенція низки негативних факторів, зокрема таких, як умови та обставини дорослішання, процес виховання тощо. З огляду на це, вивчення категорії «особистість злочинця» має істотне практичне значення в контексті кращого розуміння загальних чинників злочинності та способів позитивного впливу на неї.

На сьогоднішній день, як слушно зауважує О. М. Храмов, тлумачення словосполучення «особистість злочинця», так само як його сутнісне наповнення, залишається дискусійним питанням не тільки кримінології, а й юридичної психології. Ряд авторів вважає, що основним аспектом, який дозволяє відмежувати злочинця від законослухняного громадянина виступає наявність анти суспільних ціннісних орієнтацій [2., с. 65]. А. Б. Сахаров навіть пропонував називати подібний тип людей «антисуспільними особистостями» [3, с. 11].

За схожим вектором, але з власними унікальними умовиводами розмірковувала й Н. Ф. Кузнецова, яка відмічала, що особистість злочинця є втіленням в життя комплексу перекуренних соціальних та психічних якостей, котрі являють собою першопричину суспільної небезпеки та детермінують вчинення злочину. До речі, саме суспільна небезпека в діях особистості злочинця якісно відрізняє її від, так званого, не злочинця. Не викликає жодних сумнівів, що ступінь індивідуальної суспільної небезпеки індивіда знаходиться в прямій залежності від ступеня небезпеки його дій. Втім додаткового значення також набувають супутні особливості, на кшталт попередніх судимостей [4, с. 45].

Схожа риторика простежується в роботах В. М. Бурлакова, який звертає увагу читачів на те, що на відміну від пересічного громадянина злочинна особа має неблагонадійні риси та сумнівні нахили, що рано чи пізно знаходять власне відображення в протиправній поведінці. Означені іси та нахили фактично виступають основним маркером глибини та сили криміналізації суб'єкта [5, с. 128].

Попри той факт, що перелічені позиції та подібні до них очевидно домінують у вітчизняній кримінології, не можна заперечувати й існування альтернативних думок. Так, Г. М. Резнік, Ю. Д. Блувштейн, Я. М. Яковлев та їхні однодумці висловлювали дещо криву тезу стосовно того, що особистість злочинця немає жодних специфічних рис, які б відрізняли її від законослухняної особи, окрім обвинувального судового акту. Останній з переліченого

тріумвірату кримінологів, Я. М. Яковлев зауважував, що різниця між злочинцем та «праведником» досить незначна, а надмірна увага по відношенню до суб'єктивних психологічних процесів здається малоефективним способом пізнання злочинності [6, с. 109].

Г. М. Резнік менш категоричний, але теж наголошує на тому, що кримінальні якості притаманні багатьом людям, в тому числі респектабельним особам, які начебто заповняють про повагу до закону, але насправді ведуть скриті кримінальні ігри. Таким чином, важко або навіть неможливо встановити ознаки, що б могли однозначно атестувати особистість злочинця [7, с. 31].

Цікавою здається позиція А. Ф. Зелінського, котрий принципово розмежовував особистість злочинця з категорією осіб, що вчинили злочин. Означений науковець переконував опонентів в тому, що особистість будь-якої людини представляє собою складний процес довжиною в життя. Саме через діяльність формується той чи інший тип особистості. Особистість злочинця – це особистість людини, що вдається до систематичних протиправних діянь, а не обмежується окремо взятим кримінальним правопорушенням. Тобто, автор обстоює думку, що особистість злочинця притаманна рецидивістам або тим, хто вчинює один злочин, який складається з декількох дій (триваючий злочин тощо), адже в цих випадках є конкретне програмування свідомості на незаконну діяльність заздалегідь. Виходячи з цього, особистість злочинця – це сукупність морально-етичних та психологічних характеристик, які типово притаманні людям, винним у скоєнні злочину, передбаченого тією чи іншою статтею Кримінального кодексу [8, с. 24]. Що ж стосується інших правопорушників, то їх можна помістити у збірну категорію осіб, які вчинили злочин, адже для них не притаманні ті основні риси, які мають місце, коли мова йде про заперклих бандитів. Іншими словами, А. Ф. Зелінський ділить кримінальні елементи на криміногенний тип осіб та випадкових злочинців.

Розгорнута дефініція особистості злочинця запропонована А. П. Закалюком, що вважає її сукупністю соціально-типових ознак, котрі було сформовано при неблагополучному соціальному розвитку особи та наразі знаходять вираз у крайній формі неприйняття суспільства – суспільно небезпечній діяльності, яка обумовлена криміногенною мотивацією [9, с. 239].

О. В. Ратинов писав, що злочинця від законослухняного громадянина відрізняє не конкретна якісь чи їхня сукупність, а системність в поведінці людини [10, с. 162].

Особа злочинця досить складне поняття, в якому соціологічна частина «особа» поєднується з юридичною – «злочинець». З огляду на це, коли ми вживаємо словосполучення «особа злочинця» не можна відкидати «соціальне обличчя» того, хто вдався до неправомірної поведінки. При цьому не бажано ототожнювати «особу злочинця» із формулюванням «злочинна особа», оскільки перше не може існувати поза злочином та властивостями суб'єкта злочину. Також не синонімічні дефініції «особа» та «особистість» [9, с. 235]. Особа постає чимось абстрактним, не персоніфікованим поняттям, яке слугує для позначення людини, в той час як особистість, яку вивчає кримінологія, це носій специфічних мотивів, якостей, які формуються під впливом відповідного середовища. На додачу кримінологія вивчає особистість не тільки з теоретичного боку, а й через призму практичних ситуацій [11, с. 129].

Існує думка, що кримінологічне поняття особистості злочинця буде найбільш оптимальним, якщо воно ґрунтувалося б на філософських доробках з відповідною специфікою. Такий підхід вбачається більш конкретизованим, таким, що дозволить досліджувати динаміку злочинності, більш точно прогнозувати потенційні наслідки, а також ефективно збирати та обробляти інформацію про конкретну особу, що вдалася до кримінальної поведінки.

Виходячи з відміченого, категорію «особистість злочинця» слід розглядати, як:

а) особистість індивіду, що вдався до конкретної злочинної поведінки;

б) особистість окремих злочинців (наприклад, вбивць, хабарників, тощо);

в) особистість злочинця в цілому [12, с. 360].

При цьому сама категорія «особистість злочинця» є багатогранною та відображає певні психологічно властивості особи, як біологічного виду, котрий характеризується свободою вибору, але з певних причин обирає обра поведінки, пов'язаний із суспільною небезпекою.

Розгляд питання особистості злочинця відіграє істотну практичну роль при попереджувальній діяльності. Врахування особистісного фактора має майже головне значення та знаходить прояв в таких напрямках:

1) під час статистичного аналізування злочинності за особами. Тут може слугувати загальний кримінологічний портрет різноманітних типів злочинців, що реалізують певний вид злочинів (злочинці корисливі, агресивні, «білокомірцеві» тощо);

2) під час вивчення причин й умов реалізації конкретних злочинів. Особистісні якості, що сприяли здійсненню злочину, допомагають звернути увагу на характерні риси соціального мікросередовища, котре допомогло сформулювати ці якості (родина, учбовий чи трудовий колектив, неформальні соціальні групи, тощо). Інформація про генезис особистості злочинця, її кримінологічні особливості дозволяють встановити справжні причини й умови реалізованого злочину;

3) під час проведення правоохоронними службами й підрозділами профілактичних заходів з особами, котрі мають нахил до здійснення злочинних діянь. Базуючись на знаннях різноманітних типів особистості й їхніх описових характеристик можна обґрунтованіше та більш цілеспрямовано провести індивідуально-виховну роботу;

4) під час призначення покарання судами. Вивчення особистості злочинця, зважання на її характерні риси при призначенні покарання підводить наукову базу під суб'єктивну судову думку та встановлює цілісні вимоги при призначенні покарання злочинцям. Особистість злочинця враховується також під час виконання покарання при його виправленні й попередженні скоєння ним нових злочинних дій;

5) під час проведення діяльності оперативно-розшукового характеру. На базі аналізування оперативних й слідчих даних складається портрет злочинця, в котрому вказуються характеристики психологічного, фізичного, соціального й іншого типу особистості злочинця. За допомогою такого методу легше окреслювати коло осіб, що підозрюються у скоєнні цих злочинів [2, с. 68-69].

Високий рівень злочинності постає сигналом того, що потрібно намагатися знаходити нові методи по розв'язанню проблем, що пов'язано із вивченням особистості злочинця. Наразі дослідження питання особистості злочинця з соціально-натуралістичного боку може вирішити та вже вирішує кримінологічну потребу в новому

методологічному інструментарії, що постає необхідним під час вивчення особистості злочинця [13, с. 378].

За соціально-натуралістичною кримінологією, особливості злочинця слід шукати у характерних рисах, властивих його волі та свідомості, що повинні бути у винної особи перед скоєнням злочину, аби у певний час вони змогли проявитися в такому злочині. Властивості волі та свідомості можна умовно поділити на загальні (котрі притаманні всьому масиву злочинців) й індивідуалізуючі (ті, що характерні відповідному злочинцю). Стан волі злочинців знаходиться у стані самоправства й свавілля, а стан свідомості – у стані ілюзій. Безпосередньо загальними властивостями волі й свідомості відрізняються злочинці від законослужняних людей. Індивідуалізуючі властивості, завдяки яким можна відрізнити злочинців один від одного, можуть бути як індивідуальними, котрі притаманні нам від народження, так і тими властивостями, що було набуто за життя. Наприклад, ними можуть бути властивості соціально-демографічної, особистісно-рольової, психологічної та іншої природи.

Таке розуміння особистості злочинця та характерних рис, що їй притаманні, допомагає надати відповіді на постійні питання, що становлять інтерес кримінологів: з якої причини люди вчиняють злочини? – Оскільки їм характерні система свавілля й ілюзій. На питання чого людина скоює саме такий злочин, відповіддю виступатиме пов'язаність із індивідуальними властивостями, що було отримано як від народження, так і набуто самостійно за час проживання [13, с. 377].

Отже, підсумовуючи усе вищевикладене можна дійти висновку, що особа злочинця є комплексом ознак психологічного й морального характеру, котрі так чи інакше типово характерні для людей, що вчинили злочинну діяльність певного виду. Іншим правопорушником не притаманна наявність даних особливостей й рис, а це означає, що їх не можна називати злочинною особистістю. Вони являють собою осіб, котрими було скоєно злочини. Взагалі злочинної особистості не існує. Бувають тільки злочинні особистості відповідного виду: корисливі, агресивні, «білокомірцеві» злочинні особистості, тощо. Вони відрізняються саме видом злочинної діяльності, котру вони реалізують. Особистість злочинця й особистість не злочинця відрізняється не окремими ознаками, а виключно їхнім комплексом [2, с. 69].

Високий рівень злочинності постає сигналом для пошуків нових шляхів по розв'язанню проблем, що пов'язано із дослідженням особистості злочинця.

На сьогоднішній день існує думка, що дослідження питання особистості злочинця з боку соціально-натуралістичної доктрини, котрою вже вирішується гостра кримінологічна потреба у новому методологічному інструментарії, що є необхідним під час вивчення особистості злочинця [13, с. 378].

Таким чином, криміногенні якості особистості з'являються не на порожньому місці. Їх поява та подальший прояв це квінтесенція низки негативних факторів, зокрема таких, як умови та обставини дорослішання, процес виховання тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінологія: підручник / За заг. ред. Л. С. Сміяна, Ю. В. Нікітіна. К.: Національна академія управління, 2010. 496 с.
2. Храмцов О. М. Особистість злочинця та практичне значення її кримінологічного аналізу. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2004. Вип. 26. С. 64-70.
3. Сахаров А.Б. Об антисоциальных чертах личности преступника. *Советское государство и право*. 1970. №10. С. 110-116.
4. Кримінологія. Учебное пособие для вузов / Под ред. Н. Ф. Кузнецовой, Ю. Н. Аргуновой. М.: Зерцало-М, 2001. 208 с.
5. Кримінологія. Учебник для юрид. вузов / Под ред. В. Н. Бурлакова, В. П. Сальникова. СПб.: Академия МВД РФ, 1998.
6. Яковлев Я.М. Теория криминологии и социальная практика. М.: Наука, 1985. 247 с.
7. Резник Г. М. Личность преступника: правовое и криминологическое содержание. Личность преступника и уголовная ответственность. *Правовые и криминологические вопросы: межвуз. науч. сб.* / редкол.: Т. Г. Даурова, Ю. А. Демидов, И. С. Ной. Саратов: Издво Саратов. ун-та, 1981. С. 29-44.
8. Зелинский А.Ф. Криминальная психология. Научно-практическое издание. К.: Научно-практическое издание Киев «Юринком Интер», 1999. 240 с.

9. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології. У 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. К.: Ін Юре, 2007. 424 с.
10. Ратинов А. Р. Личность преступника: психологические аспекты. Новая Конституция и актуальные вопросы борьбы с преступностью. Тбилиси: Мцниереба, 1979. С. 160-168.
11. Кримінологія: підручник / А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін.; за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. 2 ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2018. 416 с.
12. Маханьков Д. Г. Особистість злочинця як ключове поняття кримінології. *Форум права*. 2009. № 1. С. 357-361. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index/
13. Козлюк Л. Г. Про необхідність вивчення особистості злочинця з позиції соціально-натуралістичної кримінології. *Правова держава*. 2020. Вип. 3. С. 374-380.
14. Шаблистий В.В. Поняття інтересу в кримінальному праві України: постановка проблеми. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: науковий журнал*. 2018. Спеціальний випуск № 3 (94). «Права людини: методологічний, гносеологічний та онтологічний аспекти». С. 175–180.